

Kinek a monopóliuma volt a képeslapgyártás a szocialista Magyarországon? Hogyan zajlott a zsűrizés, mire jött létre a Lektorátus? Ezek a kérdések – és még sok más is – részletesen megválaszolódnak a kötetben, de hogy hogyan szűnt meg 1992-ben a Művészeti Alap... Ehhez még a későbbi kutatóktól is érkehetnek adalékok.

Zombori Mónika

AZ ÁLLAMI MECENATÚRA FÉL ÉVSZÁZADA, AVAGY A MŰVÉSZEK BEVONULÁSA AZ ALAPBA

Kétségkívül hiánypótló munkát végzett el Horváth György művészettörténész, amikor többéves levéltári kutatása alapján apró mozaikkockákból összerakva megírta *A művészek bevonulása* című könyvet, melyben az alcím szerint a magyar képzőművészet politikai irányításának történetét tekintette át 1945 és 1992 között. A kiadvány nagyrészt egyetlen intézményre, az Alapra (először Képzőművészeti Alap, majd 1968-tól a Zenei és Irodalmi Alappal való összevonása után

Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja) fókuszál annak 1952-es alapításától egészen 1992-es megszűnéséig. A címlapra Bortnyik Sándor *Korszerűsített klaszrikusok* néven futó sorozatának egyik darabja került. *A Művészek bevonulása az Alapba* című festményen Rembrandt *Éjjeli őrjáratának* parafrázisát festette meg Bortnyik, kortársa, Kádár György stílusában, méghozzá a korabeli képzőművészeti élet kulcsszereplőivel, mintegy az állami művészeti meczenatúra arcképcsarnokaként. A festményen többek között Pogány Ö. Gábor, Aradi Nóra, Dávid Katalin, D. Fehér Zsuzsa, illetve Makrisz Agamemnon, Domanovszky Endre, Pátzay Pál, Mikus Sándor és Bernáth Aurél is feltűnik. A könyvben is az ő általuk fémjelzett időszak, az ötvenes és hatvanas évek eseményei szerepelnek hangsúlyosan, annak ellenére, hogy a cím több mint öt évtizedes áttekintést ígér.

A vaskos, 384 oldalas könyv első része az Alapot megelőző időszakról szól, részletesen bemutatja, hogy a második világháború végével a művészek megélhetési segélyezésére milyen stratégiák merültek fel, majd hogyan vált rövid időn belül teljesen centralizálttá a művészeti szcéna. Ismerteti a folyamatot, melyben a Szövet-

ség, majd a Népművelési Minisztérium létrejötte után elindult az állami megrendelések tervszerű fejlesztése. A szovjet példa alapján létesítendő művészeti alapok ügyét a minisztérium már 1950-től tárgyalta, a Képzőművészeti Alap végül két évvel később jött létre, elsősorban annak a szociális válságnak a kezelésére, mely 1945 tavaszától tartott. Az intézmény vezetője Szilárd György lett, aki nagyon rátermettnek bizonyult, neki köszönhető, hogy az Alap a szocializmus prosperáló intézményévé vált. A folyamatosan növekvő bevétel kulcsa lényegében egyetlen dolgon múlt, a képes levelezőlapok előállításának monopóliumán, melyet még az ötvenes években szerzett meg Szilárd és egészen a nyolcvanas évekig az Alap magánál tudta tartani – ez a monopólium hozta az Alap bevételeinek 80-90%-át hosszú évtizedeken keresztül. Az állami vásárlások rendszere mindeközben lassan stabilizálódott. A könyvben részletesen bemutatásra kerül, hogy ezekben az években hogyan alakult ki a minisztériumi vásárlási keret és a kétezrelékes beruházási keret. A probléma az volt Horváth szerint, hogy mindezek ellenére sem tudott a rendszer tisztességes jövedelmet adni még azoknak a művészeknek sem, akik meg-

Bortnyik Sándor: *Művészek bevonulása az Alapba*, 1959, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Jelenkori Gyűjtemény

felelni igyekeztek. Ennek következtében folytatódta a művészeti szövetkezetek és alkotóközösségek alapításai, melyekről azonban hamar egyértelművé vált, hogy az általuk megszerzett jövedelem révén a művészeknek lehetőségük van bizonyos mértékben függetlenedni az állam-

élet kronologikus bemutatása helyett inentől fejezetenként egy-egy problémára fókuszálva jóval nagyobb léptékben halad az anyaggal Horváth. A fejezetekben egyrészt a szervezeten belüli változások kerülnek előtérbe, mint a hatvanas évek közepén a kétmillió vásárlások létrejötte

áldoz rá néhány oldalt a könyvben, pedig az Alap történetét illetően valószínűleg éppen ez a homályos részletekkel teli végjáték érdekelné a legtöbb szakmabelit. Hogy mi vezetett a megszűnéshez arra ad némi interpretációt, viszont nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy ekkortól Horváth maga is részesévé vált a történeteknek – melyről hűbavágóan úgy értesülünk, hogy narrációjában hirtelen átvált többes szám első személyre –, a nyolcvanas években ugyanis a Pozsgay Imre vezette Művelődési Minisztérium képzőművészeti osztályán dolgozott vezető beosztásban. Horváth magyarázata szerint az Alapot a magyar gazdaság válsága döntötte meg, melyet a politikai vezetés több hibás lépése sodort a tönk szélére. Ebben a konstellációban magát és hivatalát, mint a reformlépésekért küzdő intézményt írja le, többek között kiemeli azt a folyamatot, mellyel a művészet ügyeinek intézését szabadabbá tették a Lektorátus esztétikai vélelmező jogát megszüntetve¹. Az eddig megszokott hűvös, történelmi narráció helyét ezen a részen egy sokkal személyesebb, szenvedélyesebb hangnem veszi át, már-már olyan, mintha Horváth védőbeszédét olvasnánk ezen a részen, hogy ő és a munkatársai a minisztériumban hogyan próbálták megvédeni az Alapot – mindhiába. Az Alap miután látta, hogy

A szovjet példa alapján létesítendő művészeti alapok ügyét a minisztérium már 1950-től tárgyalta, a Képzőművészeti Alap végül két évvel később jött létre, elsősorban annak a szociális válságnak a kezelésére, mely 1945 tavaszától tartott.

tól, ezért előbb fokozatosan korlátozták a működési lehetőségeiket, majd teljes felszámolásukat tűzték ki célul. Így az Alapnak az ötvenes évek végére meg kellett szervezni a stúdiókat, hogy a felszámolt alkotóközösségek helyett azok lássák el a művésztagekat. Az e célból 1958-ban létrehozott Fiala Képzőművészek Stúdiója idegen test volt a többi stúdió között, mert bár a Fiala Képzőművészek Alkotóközösségének felszámolása után, az abból megmaradt aktívák szabályszerű átvételével alakult meg, de nem hasonlított a többi stúdióra abban a tekintetben, hogy a fiatal művészek társadalmi szerveként kezdte meg működését (a többi stúdió csupán vállalkozás volt). A minisztérium saját maga tehermentesítése céljából a hatvanas évek elején eltervezte a zsúrizás teljes átszervezését – ahogy Horváth szemléletesen leírja, szükség volt egy beosztottra, aki végzi a napi robotot, és ennek folyamánaként engedélyez vagy tilt. Az állami lektorátusi szerv alapításának folyamata hosszú ideig tartott, végül 1963 szeptemberében fogadta el a kormány a rendeletet, mellyel létrejött a Képző- és Iparművészeti Lektorátus (élén Ormos Tiborral) – az igazgatási szervként működő apparátus a következő év februárjában el is kezdte munkáját. Így 1964-re kialakult a magyar művészet teljes igazgatási és finanszírozási rendszere, a minisztérium, a Szövetség, az Alap és a Lektorátus – az a szisztéma, melyben 25 éven keresztül működött.

Ezen a ponton érdekes módon megszakad a könyvnek a linearitása; a szervezeti

vagy a három művészeti Alap összevonása, másrészt pedig olyan gazdasági változásokra tér ki, mint amilyen az új gazdasági mechanizmus, illetve a nyolcvanas évek gazdasági kríziséből következő anyagi válság, majd az ezt követő összeomlás. A léptékváltás olyannyira drasztikus, hogy a hetvenes éveket mindössze kilenc oldalon tárgyalja a *Szélárnyékban* című fejezetben. Horváth ezt úgy magyarázza, hogy cselekmény nélküli időszakról jóval nehezebb beszélni, mint egy fordulatokban gazdag periódust megjeleníteni.

A nyolcvanas évek végére már nem tudta fizetni az Alap a rá hárított intézményfinanszírozási kötelezettségeket, majd nem sokkal később már a nyugdíjak és az ellátások kifizetését is csak kölcsön felvételével tudták megoldani.

Szerinte a kulturális élet irányítóit ekkoriban a filmgyártás, könyvkiadás, színházak működése érdekelte, egyáltalán nem kellett törődniük az Alappal, mely költségvetését a hetvenes években is évről évre többlettel zárta, miközben ellátta szociális és művészettámogató feladatait és fejlesztette lehetőségeit. A nyolcvanas évek azonban radikális változást hozott: az Alap számlája kiürült és 1992-ben megszűnt az intézmény. Meglepő módon ezt a fordulatokban igen gazdag időszakot is nagyvonalúan kezeli Horváth, alig

reménytelen a helyzet, próbálta menteni a menthetőt, így a pénztartalék egy részét kihelyezte a vállalatokhoz. Horváth csak érintőlegesen beszél az átmentés folyamatáról, így a ki nem fejtett részletek miatt rossz érzésünk támadhat. A nyolcvanas évek végére már nem tudta fizetni az Alap a rá hárított intézményfinanszírozási kötelezettségeket, majd nem sokkal később már a nyugdíjak és az ellátások kifizetését is csak kölcsön felvételével tudták megoldani. Horváth úgy fogalmaz, hogy bomlott az egész rendszer, ezért az érintettek

kívül másnak fel sem tűnt, hogy bomlik az Alap is. Negyven évvel a létrehozatala után ért véget az Alap története; az 1992-re megszüntetett intézmény jogutódja a Magyar Alkotóművészeti Alapítvány lett, melynek dolga az Alap-tagokból szervezett Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete tagjainak járó kedvezmények és szolgáltatások fedezetének előteremtése volt.

Eddig még nem ejtettünk szót a könyvhöz tartozó CD mellékletéről, melyen az Alap történetének megismeréséhez hasznos dokumentumok szerepelnek Word fájlkként. Mivel az Alap közép-irányító szerv volt (azaz minden éves tervét, elhatározását előzetesen engedélyeztetnie kellett), rengeteg levéltári forrás áll rendelkezésre az intézményt illetően. A CD-n hozzáférhetővé tett, több mint 500 dokumentummásolat egy része szó szerint, másik része kivonatossan tartalmazza a levéltári anyagokat. Sajnos így, ilyen formában egy magát komolyan vevő kutató nem tudja használni érdemben ezt a szöveggyűjteményt, bármennyire is vonzó a nehezen hozzáférhető dokumentumok olvasása, hivatkozni rá csak az eredeti dokumentum ismeretében ajánlott. A szöveggyűjteményben nagyrészt jegyzőkönyveket,

előterjesztéseket, jelentéseket és beszámolókat találunk, köztük például a Tavasz Tárlat történetéről, a Lektorátus megalapításáról vagy a kétmillió vásárlások kialakulásáról forrásértékű dokumentumokat és adatokat is. Ezért is merül fel a kérdés, hogy mi értelme volt egyáltalán legépelni ilyen iszonyatos mennyiségű dokumentumot, mikor a további kutatások elősegítése érdekében szkennelt formában való közreadásuk sokkal egyszerűbb és valóban fontos előrelépés lett volna. A könyvben rengeteg a levéltári forrásra utaló lábjegyzet, számuk meghaladja az ezret. Sok esetben Horváth lábjegyzetben közöl olyan adatokat és tényeket, melyek fontosak a magyar művészettörténetre nézve, ilyen például a 724. lábjegyzet, melyben az alkotóközösségek felszámolásáról és a stúdiók létrehozásáról olvashatunk, vagy a 867. lábjegyzet, melyben az önköltéses kiállításokról található rendkívül izgalmas jegyzet. Mint látható, hatalmas adatmennyiséget dolgozott fel Horváth a könyv megírásához. Az Alap intézménytörténeti feltárását már hosszú évek óta kutatja, 2011-ben a Nemzeti Kulturális Alaptól kapott alkotói támogatást (*A Művészeti Alap történetének feldolgozására, források publikálására való előkészítéseire, tanulmány megírására*). A könyv kiadását pedig 2015-ben a Magyar Művészeti Akadémia egymillió forinttal támogatta.

Horváth az elején leszögezi, hogy a könyv művészeti témája ellenére inkább a gazdaságtörténet dominál benne, nem pedig a művészettörténet. E megállapítás kapcsán azért felmerül a kérdés, hogy mégis kinek íródott? Ki a megcélzott közönség? Nem egy könnyű szövegről van szó, egy olvasásra úgymond befogadhatatlan. Nagyon részletezően, sok esetben túl szárazan ír Horváth, míg bizonyos dolgokat többször is megismétel, már-már sulykol, addig sok mindent nem magyaráz el, mert minden bizonnyal tudottnak vél, miközben nem feltétlenül az. Néha politikatörténeti elemzésre tér át, amihez bevallottan nincs kompetenciája, így másokat idézve válaszol fel folyamatokat, melyek bizonyos esetekben olyan evidensek, hogy akár azokat is vehetné tudottnak (pl. új gazdasági mechanizmusról szóló rész). Mindenképpen elkelt volna egy szerkesztő vagy egy lektor, akik külső szemként figyelmeztetik Horváthot a követhetetlen

vagy éppen a kifejtetlen részekre. Esetlenülé válik, hogy az akkurátus kezdet után felgyorsulva, nagyon kurtán ér véget a tanulmány, mely miatt az olvasóban nyilvánvalóan hiányérzet marad. Persze emberileg érthető, hogy ahogy Horváth maga is részesévé vált a művészeti szcénának (a hatvanas évek közepétől aktív művészetkritikus), már túl közel kerül a témához és nem tud olyan módon ránézni és úgy írni róla, mint ahogy azt a korábbi idősokkal tette, de ez esetben szerencsésebb lett volna, ha belátja saját korlátait, személyes érintettségét és nem törekszik teljességre. Vagy ha már ír az Alap utolsó időszakáról is, akkor sokkal alaposabban járja körbe és tárja fel az Alap felbomlásának folyamatát – főként, ha valóban gazdasági szempontból érdekli a téma. Így ezek miatt csak első blikkre tűnik úgy, hogy az Alap történetének feldolgozása valóban el lett végezve, azonban e szomorú végjáték kikutatása inkább egy fiatalabb generációra vár, egy olyan generációra, mely semmilyen módon nem volt érintett az ügyben, így minden érdek-ellenérdek nélkül fel tudja majd tárnai a történeteket, és a csak szóbeszédben terjedő pénzámentésről, az óriási pénz- és műtárgyvagyon elolvadásáról alapos kutatás után tárgyilagos módon tud írni. Mindezen kritikákon túl az Alap történetét feltáró nagyszabású levéltári munka miatt mindenképpen hasznos olvasmány ez a könyv a közelmúlt iránt érdeklődő kutatók számára.

Horváth György: A művészek bevonulása. A képzőművészet politikai irányításának és igazgatásának története 1945–1992, Corvina Kiadó, 2015, 384 oldal, 3990 Ft

(A szerző a recenzió megírása idején Kállai Ernő művészettörténeti-műkritikai ösztöndíjban részesült.)

• • •

¹ Ennek éppen az ellenkezőjéről tanúskodik az OFF-Biennále keretében a *Vörös farok és kék ceruza – a cenzúra esettanulmányai kortárs reflexiókkal* című kiállításon bemutatott archív installáció egyik dokumentuma, mely szerint Horváth György a Fiala Képzőművészek Stúdiója 1984-es közgyűlésén maga beszélt arról, hogy a Stúdió '83 kapcsán újrászűrészt kért, mert néhány mű irritáló volt, és bizonyos művek politikai kockázatot is jelentettek. ■

